

MİLLET-MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARININ SOSYOLOJİK ANLAMDA GENEL BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Celalettin Yanık

Özet: Bu çalışma ulus ve milliyetçilik kavramlarının tarihsel konteksi üzerinde durmaktadır. Ulus ve milliyetçilik kavramları sosyal bilimler alanında tekrardan değerlendirilmektedir. Bu tekrardan ele alınışın nedeni yaşanan yeni sosyal ve siyasal olaylardır. Bu bağlamda, bu çalışma kavramları bu yaşanan sosyal ve siyasal olaylar açısından ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Siyaset, Ulus-Devlet, Siyaset Sosyolojisi

Sociological Review Of The Concepts Of Nation And Nationalism

Abstract: This study dwells on the historical context of the concepts of nation and nationalism. The concepts of nation and nationalism are re-evaluated on the field of social sciences. The fact of this reconsider of the concepts is the new social and political events. In this context, this study discusses the concepts from the point of the new social and political events.

Keywords: Nation, Nationalism, Politics, Nation-State, Sociology of Politics

Bu çalışmada, ulus ve milliyetçilik kavramlarının farklı düşünceler çerçevesinde ele alınışının yanı sıra, kavramların ortaya çıktığı tarihsel konteks üzerinde durulmuştur. Ulus kavramı / kavrayışı sosyal bilimler alanında hali hazırda tekrar ele alınmaktadır. Bu tekrar ele alınış kavramın farklı anlamlar içermesinden kaynaklanmamaktadır. Yaşanan toplumsal ve siyasi olaylar çerçevesinde farklı şekillerde değerlendirilmesindedir. Bu bağlamda, bu çalışma ulus, milliyetçilik düşüncesini ele almakla kavramların farklı değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Millet/Ulus ve Milliyetçilik Kavramlarının Teorik Arka Planı

Millet/ulus kavramı ile ilgili olarak değerlendirmelerde bulunan ilk dönem Avrupalı düşünürler, kavramın, milletin varoluşuyla birebir bağlantılı olduğu, tarihin belirsiz bir döneminde ortaya çıktığı ve yine belirsiz bir gelecekte de var olacağı, durağan / değişmeyen bir öze sahip olduğu, verimli bir yapı sergilediği vb. üzerine hemfikirdirler. Millet, geçmişin bilin(e)meyen bir döneminde-bunun içerisine efsanevi bir takım gelişmelerin de katılması suretiyle-ortaya çıktıysa eğer, gelecekte de mutlak surette var olacak anlamına gelmekteydi. Önce millet olacaktı, sonrasında ise milliyetçilik düşüncesi.

İlkçi/primordialist yaklaşımda milliyetçilik ve milli kimlik, “doğal, verili, sabit ve aynı zamanda öncesiz ve sonrasız bir ‘kendilik’”¹ olarak yer almaktaydı. Başka bir ifadeyle, “milletleri doğal ve eski çağlardan bu yana var olan yapılar olarak ele alan, milletin değişmez ve sabit olduğunu öne süren ilkçi (primordialist) yaklaşımdır... Milleti oluşturan dil, din, kan bağı gibi ölçütlerin ‘doğallığı’ günümüzde ‘ilkçi’ bakış açısını benimseyen araştırmacılar tarafından savunulmamakla beraber, milleti oluşturan din, dil, kan bağı gibi öğelerin ‘verili’ olduğu, milli kimliği oluşturan öğelerin hiçbir şeyden oluşmadığı, aksine her şeyden önce varolduğu savı ilkçi yaklaşımın en önemli vurgusunu oluşturmayı korumaktadır.”² İlkçi/primordialist yaklaşımın doğal, verili, sabit ve aynı zamanda öncesiz ve sonrasız bir kendilik düşüncesi ile ele aldığı millet/ulus kavramı yerini daha sonraki dönemlerde modernist yaklaşıma bırakmıştır. Bu bırakışın ardında yatan temel neden modernist yaklaşımın millet/ulus kavramını bir “temsil sistemi” ve böylece toplumu anlamlandıran bir “söylem” olarak değerlendirmesidir. Başka bir ifadeyle modernist bakış açısından millet/ulus durağan, anakronik değil, toplumsal yaşantının oluşumuna etkide bulunan bir şeydir. Modernist yaklaşımda millet/ulus toplumsal ve kültürel oluşumların arkasındaki pratikler bütünü olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda, modernist düşünce içerisinde milliyetçilik, insan bilincini şekillendiren bir konuşma biçimi, yani bir söylemsel oluşumdur. Bir konuşma biçimi ya da söylem anlamında milliyetçilik ele alındığında kavramın çok boyutlu görülmesinin gerektiği vurgulanabilmiştir.³ Modernist düşüncenin ileri sürdüğü bu düşünceler ekseninde günümüzde, “milletlerin/ulusların tarihsel olarak inşa olmuş yapılar olduğuna dair ortak bir görüş hâkimdir. Modernist yaklaşım olarak nitelenen bu yaklaşımın milliyetçilik tartışmalarında neredeyse paradigmatik bir önem kazanmasıyla ilkçi ya da özcü görüşünen azından akademik alanda- geçersizleştiği belirtilebilir... Modernist yaklaşımın en önemli ve merkezi vurgusu milletlerin modernliği ve milliyetçiliğin

¹ C. Calhoun, Nationalism, akt. Emre Gökalp, Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2007, s. 281-282.

² Emre Gökalp, a.g.m., s. 281. Bu görüş aynı zamanda ulusun doğal bir şey olduğu varsayımını kabul etmektedir. Guibernau'nun Schleiermacher'dan aktardığı şu cümle önemlidir: “ulus, insan ırkının, özellikleri Tanrı tarafından doğuştan verilmiş, doğal bölünmesidir.” Devamında Guibernau, “her ulusallığın dünyada kapladığı konum ve kendine özgü örgütlenmesiyle ilahi görüntünün belirli yönünü temsil ettiğini savunmaktadır. Çünkü Tanrı, her ulusun dünyadaki görevlerini doğrudan belirler ve her birini kendi özgün tarzında zafere ulaştıracak ruh ile besler.” Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 94.

³ C. Calhoun, Nationalism, akt. Emre Gökalp, a.g.m., s. 282.

olumsallığına dairdir. Daha çarpıcı bir ifadeyle, milletler milliyetçilik çağına aittirler. Yani, milliyetçilikler milletleri yaratmıştır, milletler milliyetçilikleri değil.”⁴ Millet/ulus ve milliyetçilik arasındaki ilişkide hem paralellikler hem de zıtlıklar yer alabilmektedir. Balibar’ın ifadesiyle, “milliyetçilik-ulus ilişkisi açısından, anlamın özü ‘gerçekliğe’ yani ulusa karşı bir ideolojiyi, yani milliyetçiliği koyar. Ancak bu ilişki herkes tarafından çok farklı algılanır çünkü birçok cevapsız soruyu barındırmaktadır: Milliyetçi ideoloji ulusların varoluşunun (zorunlu ya da koşullara bağlı) bir yansıması mıdır? Yoksa uluslar mı milliyetçi ideolojilerden (bu ideolojilerin ‘amaçlarına’ ulaştıktan sonra dönüşmeleri pahasına) yola çıkılarak kurulur? Ulusun kendisi her şeyden önce bir ‘devlet’ olarak mı, yoksa bir ‘toplum’ (bir toplumsal oluşum) olarak mı görülmelidir? (Doğal olarak bu soru önceliklerden bağımsız değildir).⁵

Ulus ve milliyetçilik ile ilgili özcü görüşten tam anlamıyla bir kopuşu ifade eden modernist görüşün temel savı, yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, ulus kavramının modern döneme ait, modern dönemin bir sonucu olmasıdır. Modernist düşüncenin önde gelen düşünürlerinden Gellner’e göre ulus, modern paradigmanın ürünüdür ve aynı zamanda ulusçuluk da “ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir.”⁶ Modern dönemi bir anlamda uluslar çağı olarak adlandıran bu değişim nasıl gerçekleşebilmiştir? Bu değişimin tarihsel kökenlerini, yani milletten ulusa kavramsal anlamdaki değişimi anlayabilmenin en önemli yolu, Batı’da siyasi ve toplumsal alanda meydana gelen değişimi iyi bir şekilde analiz edebilmekten geçmektedir. Bu doğrultuda, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi Batı’da büyük bir değişimin önemli sacayaklarıdır. Özellikle Fransız Devrimi, ulus ve milliyetçilik düşüncesinin oluşumunda etkili olmuştur. Devrim kanalıyla dile getirilen ulus söylemi, tarihsel gerçeklikler bakımından belirli bir ayrımın da göstergesi konumundaydı. 1789 yılında Fransa’da gerçekleşen devrim, dinsel ve dilsel ayrımın siyasi alana uzanmasına kaynaklık etmiştir. Devrim öncesi Kıta Avrupa’sında görülen ayrımın yoğun bir şekilde dinsel arka plan çerçevesinde ele alınışı, ulusun ayırt edici niteliğinin de kökenlerini oluşturmaktaydı. Fakat siyasi yapıda görülen ayrımlaşmaların Fransa’da kesinlikler içermesinin bir bakıma ulusalcılık düşüncesinin diğer ülkelere göre daha erken gelişmesine neden olduğu burada ifade edilebilir.

⁴ Emre Gökalp, a.g.m., s. 282.

⁵ Etienne Balibar, Irkçılık ve Milliyetçilik, Etienne Balibar-Immanuel Wallerstein, *Irak, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 62.

⁶ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan - Büşra Ersanlı Behar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 15.

Fransız Devrimi öncesinde, yani tarım toplumlarında temel yapısal özellikler nasıldı? Gellner'e göre, tarım toplumu, "nispeten yerine oturmuş uzmanlıklarla, bölge, akrabalık, meslek ve rütbelendirme açısından süreklilik kazanmış oldukça belirgin bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu yapının elemanları düzensizdir, gelişigüzel dağılmamıştır. Alt-kültürleri bu yapısal farklılaşmaları vurgular, sağlamlaştırır ve bu yapı içinde kültürel farklar yaratmak ya da vurgulamak toplumun bütününe işleyişini herhangi bir şekilde bozmaz."⁷ Bu türden bir düzen içerisindeki tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, belirli bir takım yapısal özelliklerin de farklılığına kapı aralayabilmiştir. Bu doğrultuda tarım toplumundan belirgin bir farklılığı ortaya koyan sanayi toplumunda "üyelik akışkandır, müthiş bir dolaşım vardır ve genellikle üyelerin sadakati ve kimliği bağlayıcı değildir... eski yapılar atılmış ve büyük ölçüde yerine önceki tarım toplumuyla karşılaştırıldığında gerçek alt-kültürlerden pek bir şey bulunmayan gelişigüzel ve akışkan bir bütünsellik gelmiştir... Alt-gruplaşmaların erozyona uğraması, paylaşılan ve okuryazarlıkla bağımlı bir kültürün öneminin geniş bir biçimde artması sonucu ulus artık son derece önemlidir... Eğitim sistemi devletin vazgeçilmez bir parçası haline gelir, kültürel/lingüistik ortak zeminin korunması eğitimin esas rolü olmuştur."⁸ Modern dönemle birlikte oluşan ekonomik ve sosyal yapının işlevsel bir nitelik kazanabilmesi ancak ve ancak eğitim yoluyla sağlanabilecektir. Bunun yanı sıra eğitimin bir diğer işlevi ise modern kültürün tüm toplumsal alanlarda yaygınlık kazanmasını sağlayabilmesinde yatmaktadır. Çünkü "yerel topluluğun dışında toplumsallaşma, yani gerçek anlamıyla eğitim, artık evrensel bir kural haline gelmiştir. İnsan diğer insanlar tarafından kabul görebilmek, toplumda bir yer ve kendilerine bir 'kimlik' edinebilmek için akraba grupları tarafından bazı beceriler ve duyarlıklar kazanmak amacıyla artık özgün bir kültürel temel için gerekli olan geniş çaplı bir eğitimi sağlayabilecek tek araç olan bir eğitim mekanizmasına teslim edilmektedirler."⁹ Kültürün araçsallığı devlet için vazgeçilmez bir hal almasına kaynaklık edebilecektir. Alt kültürlerin yerine yeni ve eğitilmiş bir üst kültürün yaratılmasıyla birlikte, ulus kavrayışında da modern dönemde belirgin bir değişiklik meydana gelebilmiştir. Bu doğrultuda Gellner'e

⁷ Ernest Gellner, a.g.e., s. 117.

⁸ Ernest Gellner, a.g.e., s. 117-118. Eğitim olgusu Gellner açısından modern toplumun önceki dönemlerden en önemli farkıdır. Zira, "modern toplum bağımsız bir eğitim sistemini yürütebilecek cesameti olmayan hiçbir alt-topluluğun artık kendi kendini yeniden üretemeyeceği bir toplumdur. Tamamen toplumsallaşmış bireylerin yeniden üretimi iş bölümününün bir parçası haline gelir ve bu işlev artık alt-topluluklar tarafından yürütülemez olur." s. 67.

⁹ Ernest Gellner, a.g.e., s. 76.

göre modern ulus düşüncesi, bir üst kültürün toplumsal ve siyasal alanda hâkim unsur haline gelebilmesinde ve üst kültür ile bağlantılı olarak yeni bir paradigmanın şekillenebilmesinde yatmaktadır.

Ulus kavramına yönelik premordialist ve modern paradigmanın arasında bir üçüncü anlayış ise Smith'in temel vurgularıyla oluşan ve 'etno-sembolcü' olarak nitelenen bir ara görüştür. Bu görüş, ulusun modern bir olgu olduğunu yadsımayarak, bir ideoloji ve hareket olarak milliyetçiliğin 19. yüzyılı takiben ortaya çıktığını belirtir.¹⁰ Smith'in ideolojik bir bağlam içerisine yerleştirdiği milliyetçilik düşüncesinin temel varyasyonunun on dokuzuncu yüzyıla odaklanması önemlidir. Bu yüzyıl içerisinde özellikle Batıda ulus-devletin siyasal bir bütün olarak tarih sahnesine çıkması ile birlikte milliyetçilik sorunları da, her şeyin ötesinde, bir iktidar ideolojisi anlamındaki normal semptomlar olarak görülmüştür. Sahip olduğu güç açısından milliyetçilik, ulus-devlet formunda yer alan kendi siyasal düzenlemelerini kurarken kendi gücünü meşrulaştırmakta ve sunmaktaydı.¹¹ Ancak, Smith, "özellikle Avrupa'da ve Orta Doğuda izleri yüzyıllar öncesine kadar takip edilebilecek *ethnie*'ler (etnik topluluklar) olduğunu belirterek, *ethnie*'lerle modern milliyetçiliğin bir arada düşünülmesi gerektiğini vurgular. Her ne kadar söz konusu *ethnie*'ler ile modern uluslar arasında doğrudan bir ilişki kurmasa ve birçok *ethnie*'nin modern ulus haline gelmediğini belirtse de, modern ulusların ve milliyetçiliklerin oluşumunda modern öncesi dönemin izleri ve etkisi olduğunu ifade eder. Yani, Smith'e göre, modern milliyetçilikler kendilerini önceleyen etnik topluluklar ve bağlılıklar ile ilişki kurulmaksızın anlaşamaz. Millettin ne olduğu milletlerin etnik temelinde bulunabilir. Dolayısıyla ulus, 'tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan' bir insan topluluğudur."¹² Smith, bir anlamda, Gellner'in daha önce yapmış olduğu tarım toplumu ve sanayi toplumu arasındaki ayırmadan yola çıkarak, tarım toplumunda ulusun bir takım izlerinin bulunabileceğini, bunu da etnik bir çözümleme ile gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır.

Etnik, kelime anlamı itibariyle Yunanca "ethnos" kökünden gelmektedir. Ethnos, ilk dönem Yunan düşüncesinde siyasal, toplumsal ve zımnen kan bağı

¹⁰ Emre Gökarp, a.g.m., s. 284.

¹¹ Padelis E. Lekas, Nation and People: The Plasticity of a Relationship, *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005, s. 49. Bu ideolojik meşrulaştırma ve sunum Gellner'de yukarıda ifade edildiği gibi, bir üst-kültür yaratımı dolayımında gerçekleştirilebilmiş ve siyasal pratikte belirli bir yansımaları bulabilmiştir.

¹² Smithe'ten akt. Emre Gökarp, a.g.m., s. 284.

anlamlarında bir ayırımın odak noktası olarak ele alınmaktadır. Ancak Smith, etnik kelimesine daha çok kültürel anlamlar yüklemekte, yani kan ve soy bağı nitelemelerinden kaçınmakta, bu doğrultuda çözümlemesini Gellner ile bağlantı düzeyinde tuttuğu görülebilmektedir. Bu bağlamda milliyetçiliğin bir dizi merkezi önermeden oluştuğunu ifade eden Smith, söz konusu önermeleri şu şekilde sıralar: “i-Dünya, her biri kendi bireyselliği, tarihi ve kaderi olan milletlere bölünmüştür. ii-Ulus, bütün siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır. Ulusa bağlılık bütün öteki sadakat bağlarının üstündedir. iii-İnsanların özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek için bir ulusla özdeşleşmeleri gereklidir. iv-Dünyada barış ve adaletin hâkim olabilmesi ulusların özgür ve güvenlik içinde bulunması ile mümkündür. Kısaca, milliyetçilik, bir ulusun özerklik, birlik ve kimlik kazanmasını ve bunları korumasını hedefler. Smith bu doğrultuda bir ulusu, tarihi bir toprağı/ ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan insan topluluğunun adı olarak tanımlar. Ona göre ulus, bir tarihi kültür ile belli bir yurdu paylaşan herkesi tek bir siyasal topluluk içinde birleştiren kültürel ve siyasi bir ağı gösterir.”¹³ Smith’in etnik temelde ulus kavramsallaştırması, on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa’da görülen ulus-devlet¹⁴ inşa sürecindeki homojen toplum yaratımında kendilerinde mevcut diğer etnilerin göz ardı edilmesinde, siyasi birliktelik formu olarak ulus-devlete sadakat anlamında belirli bir işlevi yerine getirebilmiştir. Bu anlamda farklı etnilerin göz ardı edilmesi sürecinin Avrupa’da yer alan farklı etnileri zaman içerisinde büyük toplum içerisinde eritebileceği ve yok edebileceği düşüncesini Schnapper, Durkheim’deki şu ifadeden yol çıkararak temellendirmektedir: “Yahudiler, büyük bir hızla etnik özelliklerini yitiriyorlar. İki kuşak sonra bu iş bitecek.”¹⁵

İkinci maddede yer alan insanların özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirebilmek adına kurabileceği / inşa edebileceği araç ulustur ve bu ulus siyasi bağlamı içerisinde devletle var kılınabilecektir. Bu doğrultuda Avrupa’da ulus-devlet inşası etnilerin ortadan kaldırılarak, çoğulcu bir yapıdan tekil /yekpa-

¹³ Smith’ten akt. Emre Gökalp, a.g.m., s. 287.

¹⁴ Ulus-devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak, (kimi zaman uydurarak), birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan, modern bir olgudur...Ulusun ortak bir kültürü, değerleri ve simgeleri varken, ulus-devlet ortak kültür, simge ve değerler yaratma amacını güder. Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 93.

¹⁵ Durkheim’dan akt. Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, çev. A. Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 438.

re ve homojen bir kültür ile bağlantılı bir yapının şekillendirdiği toplumsal birlikteliğe kapı aralayabilmiştir.

Ulus Retoriği

Ulusun bütün siyasi ve toplumsal gücün kaynağı olması düşüncesi, son noktada farklılıkların göz ardı edilebilmesine imkân sağlamış, bir ideoloji ve siyasi düzenlemeler seti olarak ulusçuluğa, bunları rahatlıkla kendi içerisinde öğüttebilme ve ortadan kaldırabilme kolaylığı sunabilmiştir. Tüm bu anlamları içerisinde “nesnel bir tanımdan çok, bir ‘ulus retoriği’nden söz etmek çok daha uygun ve önemlidir. Bu durumda;

i-Belirli bir toprakla özel ve hatta kutsal bir ilişki,

ii-Bölünmezlik (bölünmez bütünlük),

iii-Egemenlik (en azından buna ilişkin arzu),

iv-Ortak kültür (paylaşılan değerler, inançlar ve davranışsal pratikler),

v-Ulusun çok eskiden beri var olduğu iddiaları ulus retoriğinin yoğun olarak başvuru olan özellikleri olarak görülebilir... Bu özellikler bir ulusun ya da her ulusun sahip olduğu nesnel / ampirik ölçütler değil, aksine ulusları tarif ederken sıklıkla başvuru olan iddialardır. Milliyetçilik çok sayıda farklı şeyden söz etmek ve farklı iddialarla varolabilmek için elverişli bir retoriktir.”¹⁶ Bu anlamda, nesnel bir özellik sergilemekten daha çok bir retorik, söylemsel bir kuruluş olarak ulustan bahsedilebilmektedir.

Tanımı içerisinde yer alan ve bir anlamda da on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ulus-devletlerin de ayırt edici niteliği haline gelebilen egemenlik ve ortak kültür, homojen bir toplum oluşturma süreci olarak algılanabilmektedir. Egemenlik, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bireylerin yekpare topluluk halinde ve kodlanan simgeler dâhilinde hareket etmesini sağlarken, ortak kültür ise, Gellner’in ifade ettiği gibi, yaratılan bir üst kültürün daha önceki dönemlerde mevcut alt-kültürleri etkileyerek ve oluşturulan kültüre adapte edilmesini sağlayarak meydana gelmektedir. Bu retoriğin günümüz ulus-devlet anlayışının da temel varyantları olduğu, bu retorik bağlamında kitlelerin belirli bir düzen ve algılayış çerçevesinde kolektif hareket etmesini sağladığı gözlenmektedir. Zira siyasal meşruluğun, halkların tasarruf hakkının kendilerinde bulunmasına ve buna bağlı olarak bütün tarihsel toplulukların bağımsız ve egemen siyasal bir bütünlük oluşturmaya dayandığı andan itibaren, bu tarihsel topluluklar arasındaki ilişkiler, temelde birbirinden farklılaştı; bu temel farklılıkların kaynağı, topluluk-

¹⁶ C. Calhoun’dan akt. Emre Gökalp, a.g.m., s. 287.

ların bağılı olduğu siyasi ulusun siyasi düzen tarafından kabul edilmiş olup olmamasıydı.¹⁷

Ulus retoriğinin en önemli göstergesi belirli simgelerin yaratılmasıdır. Bu simgeler kanalıyla ulus, belirli bir toprak parçası için ölmeyi, egemenlik ve bağımsızlık adına faaliyette bulunmayı sağlayabilmektedir. Simgeler olmaksızın ulus, kitlesel düzeyde harekete geçmekte zorluklar yaşayabilmektedir. Avrupa'daki ulus-devlet düşüncesinin gelişimi ve fiili anlamda siyasal düzeyde gerçeklik kazanabilmesi ile birlikte, daha önce de vurgulandığı üzere etnik, dinsel ve dilsel sınıflandırmalar yerini, bu tür sınıflandırmaların olmadığı siyasi ve toplumsal düzene bırakabilmiştir. Kendi dönemi içerisinde belirli anlam kalıpları ve toplumsal yapıları oluşturan bu düzen, daha sonraki dönemlerde, özellikle küreselleşme ve postmodernizmin etkili olduğu dönemlerde sorgulanır bir hal alabilmiştir.

Ulus-devletin şekillendiği on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da var olan farklı etniklerin görmezden gelinmesi ya da yok sayılması süreci etni ile ulus arasındaki farkı da bizlere gösterebilmektedir. Bu anlamda "ulus, siyasal olarak örgütlenmemiş olan etnik topluluklardan kolayca ayrılır. Etnik topluluk, tarihsel ve kültürel bir topluluğun mirasçıları olarak yaşayan ve bunu sürdürme isteğini paylaşan insan grubudur. Tarihsel bir topluluktur ve kültürel özgünlüğe sahiptir. Bu çerçevede, bir aidiyet grubudur ve bundan dolayı ille de siyasal bir ifadesi olması gerekmez."¹⁸ Ancak insanların kendilerine dışsal, özdeşleşme nesneleri olarak düzey ve yoğunlukları zaman içinde dönüşüme uğramış, her zaman var olan niteliklerine duygusal bağlılık ve özdeşleşme kapasiteleri de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Özellikle akrabalık bu süreç içerisinde, daha sonra daha karmaşık özdeşleşme biçimleriyle yer değiştirerek, değişimin ilk adımını oluşturabilmiştir. Bu bağlamda Orta Çağ somut bir toprağa bağlı daha büyük grupların oluşmasına tanıklık ederken; pazarların oluşması, ticaretin yoğunlaşması, savaşlar ve devletin alanının yavaş ve artarak büyümesi ile dışarıdaki gruplardan farklı bir topluluk oluşturma bilinci ortaya çıkabilmiştir. Bu farklı yapı ile birlikte bir anlamda uluslar oluşabilmiştir.¹⁹

Ulusal Kimlik

Ulus, bu doğrultuda düşünüldüğü ve açıklandığı takdirde, bireyler üzerinde-onların kolektif inanç ve düşünceleri üzerinde-etkili olan ulusal kimlik dü-

¹⁷ Dominique Schnapper, a.g.e., s. 68.

¹⁸ Emre Gökalp, a.g.m., s. 289.

¹⁹ Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 97.

şüncesini doğurabilmektedir. Ulusal kimlik' te kimlik, "zaman içinde süreklilik ve ötekilerden farklılıktır, bunların her ikisi de ulusal kimliğin temel unsurlarıdır. Süreklilik, ulusun tarihsel kökenleri olan ve geleceğe uzanan bir varlık olarak kavranmasından doğar. Farklılık, ortak bir kültür, somut bir toprağa bağlılık ve bir topluluk oluşturma bilincinden kaynaklanır, her iki unsur da o toplumun üyeleri ile 'yabancılar', 'ötekiler' ve 'farklı olan' arasındaki ayrımaya dayanır."²⁰ Bu bağlamda, "'ötekiler' olmaksızın bir 'biz' mümkün olamaz. Genel olarak tüm kimlik formlarında olduğu gibi, ulusal kimlikler de daima bir 'ötekilik' problemi ile, bir 'biz' ve 'öteki'ler ilişkisinin ürünü olarak varolurlar. Ulusal 'biz'in mümkün olması için mutlaka bir 'öteki'ye gereksinimi vardır; öteki yoksa mutlaka yaratılır. Ulusal 'Biz'in, yani milli kimliğin kurgulanması ve oluşması sürecinde 'ötekiler'den ayırt edilmesi ise tarihsel ve geleneksel anlamların / simgelerin kullanılması ve bazen 'yeniden icat' edilmesiyle mümkündür. Diğer taraftan, tıpkı diğer kimliklerde olduğu gibi, ulusal kimliğin 'ötekiler'e karşı tarif ve inşa edilmesi bir kereye mahsus değildir, aksine ulusal kimliklerin sürekli olarak yeniden üretilmeleri gerekir."²¹

Modern dönemin bir ürünü olarak ifade edebileceğimiz ulus ve ulus-devlet olgularının, imparatorluk anlayışının tam aksi istikametinde seyrettiği ise bir diğer gerçekliktir. Avrupa'da imparatorlukların siyasi arenadan çekilmesi ile sonuçlanan süreç içerisinde ulus, teorik ve olgusal düzeyde şekillenmeye başladığı gibi, dönemin toplumsal ve siyasi koşulları açısından da bir gerekliliğe işaret etmekteydi. Bu gereklilik, Avrupa'da 17. yüzyılda başlayan ve etkilerinin çoğunun 18. yüzyıl içerisinde hissedilebildiği Fransız ve Sanayi Devrimleri ile gerçekleşebilmiştir. Fransız Devrimi'nin temel ruhunu oluşturan özgürlük, kardeşlik gibi söylemler nihayetinde ulusal yurttaşlık anlayışı ile bağlantılı yeni bir kavramsallaştırmanın da özünü teşkil edebilmiştir. Başka bir açıdan ise, Fransız Devrimi'nin ulusalcılığı, yöneticilerin iktidarını meşrulaştırmanın tek yolu olarak, erkekler²² arasındaki eşitliğe ve halk egemenliğine vurgu yapan bir siyasal boyut üzerinde yoğunlaşmaktaydı.²³

Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik söylemi ile bir anlamda geçmiş dönemin iktidar yapısı da sorgulanmıştır. İnsanın merkezde olmadığı, ilahi güç kaynaklı meş-

²⁰ Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 127.

²¹ Emre Gökalp, a.g.m., s. 293.

²² Devrim'in öngördüğü özgürlük, eşitlik ve kardeşlik söylemi içerisinde kimin özgürlüğü, eşitliği ve kardeşliği sorusu önemlidir. Buradaki özgürlük, eşitlik ve kardeşlik söylemlerinin meşru dayanağı toplumsal cinsiyet sınıflandırması içerisinde erkeğe yönelik bir özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir. Özgür olması, eşit haklara sahip olması düşünülen erkektir ve bu bağlamda kadınlar bunlara dahil edilmemiştir. Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 105.

²³ Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 105.

ruiyet sistemi ile yapılanmış olan Orta Çağ ve İmparatorluklar dönemi sona ererken, insanın merkezde olduğu, insana dayalı bir siyasi ve toplumsal evrenin yaratılabildiği evreye geçilebilmiştir. Bu nasıl mümkün olabildi? Bu sürecin ana unsurlarını özetlemek gerekirse; “bölgesel birimlerin kendi toprakları içinde ilk kez şiddet araçlarının tekeli almayı başaran bürokratik mutlakiyetçi devletlerce güçlenmesi; hudutların farklı devletleri birbirinden ayıran kesin olarak belirlenmiş sınırlar çizilerek dönüşüme uğraması; burjuvazinin, özellikle Aydınlanma düşüncesinin izleyicisi yeni bir sınıf olarak ortaya çıkması ve yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkide köklü bir değişimle karakterize edilen, krallıkların ve egemenlerin yeni rolleridir.” Burjuvazi-özellikle Fransız Burjuvazisi-Devrim’i ortaya çıkarmada ve Devrim’in siyasi anlamda işlerlik kazanabilmesinde önemli bir rolü yerine getirebilmiştir. Burjuvazi Fransa’da “demokrasi ve insan hakları, özgürlük, eşitlik, laiklik, vb. kavramların gelişmesi için önemli çaba harcamıştır.”²⁴ Burjuvazi içerisinde bir ses (Antoine Redier), burjuvanın neden toplumsal ve siyasi anlamda değişimi gerçekleştirmek zorunda olduğunu şu ifadelerle bizlere sunmaktadır: “Bizler burjuvayız... yani tüm insanlığın yükünü sırtında taşıyan sınıfız... Burjuva mantıklı bir insandır. İçinde yaşadığımız dönemde ayak takımını oluşturan halkın kıskançlıklarıyla, büyük yağmacıların açgözlülüğü arasına sıkışıp kalmış olan dünya eşkıyalığa doğru kaymaktadır. Bu gidişe yalnızca sağlam geleneklere sahip, bilgi ve deneyimle beslenen bizim gibi namuslu burjuvalar dur diyebilir. Bizler bir uygarlığı kurtarabilecek kafa yapısına sahip insanlarız. Ancak koyduğumuz yasaları sahip olduğumuz entelektüel güç ve ahlaki dürüstlük aracılığıyla dayatacağız.”²⁵

Demokrasi ve özgürlük, aristokrat bir yönetimden demokratik bir yönetime geçişte anahtar bir rol üstlenebilmiştir. Özgür bireylerin sahip oldukları haklar, yurttaşlık kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınabilmiş ve bu doğrultuda geçmiş dönemin (eski rejimin) tüm yönetsel kalıntıları, meşruluğunu yurttaşlardan almadığı nedeniyle eleştiriye tabi tutularak, ortadan kaldırılmıştır. “Devrimcilerce öne sürülen ilkeler üzerine, o zaman var olan tüm yönetsel unvanlar sorgulandı, zira bunlar egemenliklerini halktan almayıp geçerli herhangi bir anlaşma olmaksızın iktidarı gasbetmişlerdi ve tebaalarının onlara bir sadakat borcu yoktu.”²⁶

Yurttaşlığa temel oluşturan haklar, Devrim sonrasında belirli bir süreç içerisinde anlam kazanabilmiştir. Bu süreç içerisinde “Bonapartizm ve 1815 Res-

²⁴ Oğuz Adanır, “Ulusal Burjuvazi ve Laik Ahlak”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 29, Eylül 2004, s. 147.

²⁵ Oğuz Adanır, a.g.m., s. 149. Bir anlamda İttihat ve Terakki Partisi’nin önde gelen simalarının “halka rağmen halk için” temel söyleminin yansımaları bu cümlelerde görülmektedir.

²⁶ Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 100.

torasyonu ile geri adım atılmıştır, ancak Fransızların yurttaşlık ve anayasal idealleri erken 19. yüzyıl Avrupa liberallerin taleplerini biçimlendirecek bir örnek oluşturuncaya kadar varlığını sürdürebilmiştir.”²⁷ Yurttaşlık düşüncesi ve bu yurttaşlık düşüncesi ile bağlantılı hak anlayışı evrensel bir özellik atfedilerek gerçekleştirilebilmiştir. Siyasi bir birliktelik anlamında belirli bir devlet içerisinde yer alan her bir birey, evrensel insan haklarına sahip ve özgür bireyler anlamında politik ve toplumsal yaşantı içerisinde yer alabilecektir. Bu doğrultuda, bütün insanların “yurttaş olma ve iktisadi yaşama katılma bakımından aynı yetide olduğu” ... aynı yetide olabilme / olma durumu ise “etnik-dinsel bağlılıkların ve toplumsal ya da biyolojik farkların ötesinde, ilke olarak bütün bireylere açık olan yurttaşlık alanında siyasal düzenin meşruluğunu” sağlayabilecek, “evrensel değerler adına ilkesinin” öngörebileceği bir durum yaratılabileceği gibi, “insan haklarıyla ilgili evrensel bir yaklaşıma başvururken bunları, özel bir ulusun üyesi olan bireylerin haklarına” indirgemeyecektir.²⁸ Evrensel insan hakları ile bağlantılı olarak gelişen yurttaşlık, eski rejim döneminde sahip olunan kimlik ve aidiyet bağlılıklarının sorgulanmasına ve bu bağlılıkların ortadan kaldırılmasına neden olabilmıştır. Başka bir ifadeyle, “yurttaşlığı evrensellik ilkesine dayandıran siyasal düzenin örgütlenmesi sırasında, siyasetin etnikten ve dinden ilke olarak ayrılması, daha önce var olan bütün aidiyetlerin ve kimliklerin, ulusal topluluklara bağlı bireyler arasındaki bütün ilişkilerin anlamını yeniden yorumlamayı dayatmıştır.”²⁹

Millet/Ulus ve Milliyetçilik Kavramları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Ulus kavramsallaştırması odaklı açıklamalar tarihsel bağlamı içerisinde farklı şekillerde ele alınabilmektedir. Ulusun verili, doğal, anakronik ve tarih ötesi bir “şey” olarak ele alındığı premordialist yaklaşımdan, tarihsel bir oluşum, modern bir inşa olarak ele alındığı modernist düşünceye ve en son etno-milliyetçi bir bakış açısı ile birlikte bir söylemsel kategori olarak ele alındığı görüşler zinciri içerisinde, farklı görüşler ileri sürülebilmektedir. Bu anlamda ulus, 18. yüzyılda yaşanan toplumsal, siyasi ve ekonomik değişimlerin / dönüşümlerin sonucunda geçmişin (eski rejimin) nitelemeleri olan kan, soy bağı ve sadakatten farklı olarak, bireylerin eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını öngören bir olgudur. Yurttaşlık düşüncesi ekseninde ulus kavramsallaştırması ele alındığın-

²⁷ Montserrat Guibernau, a.g.e., s. 100.

²⁸ Dominique Schnapper, a.g.e., s. 68.

²⁹ Dominique Schnapper, a.g.e., s. 69.

da olgu netlik kazanabilmektedir. Ulusal kimlik ise, bireylerin belirli simgeler çerçevesinde bağlı olabilecekleri belirli bir takım siyasi ve toplumsal bağlamların yaratılması sonucunda, toprağa ve ulusun tümüne eşit statüde katılımını ön görebilmeyi içermektedir. Ancak Gellner'in de ifadesiyle, öncelikli olarak ulus-devlet var kılınmış, daha sonra ulus yaratılabilmektedir. Ulus-devlet siyasi ve idari fonksiyonları anlamında Orta Çağın ve eski rejimin kodlamalarının tamamen dışında yeni ve farklı bir yapıyı meydana getirmiştir. Ulus-devlet siyasi anlamda geçerliliğini öncelikli olarak Fransız Devrimi'ne ve aynı zamanda Sanayi Devrimi'ne borçludur. Fransız Devrimi, siyasi ve toplumsal anlayış bakımından, eski rejimin tüm olası yapılanmalarını ortadan kaldırdığı gibi-her ne kadar süreç uzun olmuş olsa da-bireylere haklar ve özgürlükler perspektifinde geniş olanaklar sunabilmiştir. Sanayi Devrimi ise ulus-devletin uluslararası ve toplumlararası ilişki düzeyinde gerekli ekonomik sistemin dönüşümünü-endüstriyel açıdan kitlelerin sınıfsal yapılanmalarının meşru zemininin sağlanması ve bu sınıfsal yapı ile bireylerin ve kitlelerin hak taleplerinin genel geçerliliğinin kabulünün sağlanabilmesi ile kapitalist sınıfın iktidar yapısındaki kendi düşünsel ve ideolojik temellerinin gerçekleştirilebilmesi amacını-sağlayabilmiştir. Eşit haklar, evrensel haklar düşüncesi ile birleştirilerek, bireylerin evrensel haklara sahip olmasının toplumsal ve düşünsel alt yapısı oluşturulabilmiştir. Ulus-devletin inşası ise sonuçta, öncesi etnilerin ve azınlıkların, başka bir açıdan farklılıkların ortadan kaldırılması ve yekpare bir sistemin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Azınlıklar ve etniler, farklılık bağlamında ele alınarak, bunların bütünlük içerisinde zamanla ortadan kalkacağı-Yahudilerin örneğinde olduğu gibi-düşüncesi hakim olduğundan dolayı, eşitlik evrensellik düzleminde ve paralelinde ele alınarak değerlendirilebilmiştir. Aynı zamanda ulus-devlet ile birlikte kolektif bir eğitim, belirli bir dilin ön planda tutulması vb. süreçler, az önce ifade edilen yekpareliği sağlayabilecek ara unsurlardır. Özellikle eğitim kanalıyla, geçmiş dönemin alt-kültürleri yerine, herkesin ulus-devletin belirlediği eğitsel ve ahlaki kuralları içerimlemesi sağlanabilmiş, özellikle eğitim ile belirli bir toprak parçasındaki mevcut tüm bireylerin devletin ekonomik araçsallığı ile aynı süreci yaşaması sağlanabilmiştir. Eğitim ise sonuçta, ulus-devlet için gerekli üst-kültürün yaratılmasında önemli bir işlevi yerine getirebilmiştir. Ulus-devlet inşası ile eğitim ve ahlak odaklı bireyler yaratılması ve bu yaratımla bağlantılı düşünsel ve teorik alt yapıların oluşumu, ideolojik bir önemle ve işlevle yerine getirilebilmiştir. Ancak ulusallık söylemi daha sonraki dönemlerde sorunlu bir hal alabilmiştir. Milliyetçi düşüncelerin, ırkçı bir pozisyon alışı ve aynı zamanda azınlıkların ve etnilerin, toplumsal ve siyasi "uyum" için zorluklar olarak görülmesiyle sonuçlanması, bu düşüncenin sorgulanmasına neden olabilemiştir. Çünkü milliyetçi düşünce içerisindeki tarihsel "oluş", "mit" yaratımı gibi sü-

reçler, belirli bir ulusun üstünlüğü, bu üstünlük bazı noktalarda ırkın üstünlüğü ile de bağdaştırılabilecektir.

Sonuç Yerine

Ulus, ulus-devlet, ulusal kimlik kendi dönemi içerisinde anlamlı olabilen ve önemli işlevleri yüklenmiş toplumsal, siyasi ve kültürel açımlar sunabilen kavramlardır. Bu kavramlar, küreselleşme ve postmodernizm ile birlikte sorgulanmış, ulusun, ulus-devletin meşru zeminleri ve sınırları tartışmaya açılmış, küreselleşme sürecinin ulus-devletin sınırlarını ortadan kaldırdığı ve adeta yok ettiği ifade edilebilmiş, bir anlamda ulus-devletin yokluğu vurgulanmıştır. Ancak geline nokta, ulus-devletin ve ulusun siyasi ve toplumsal olarak var oluşu devam ettiği gibi, bir yok oluş ve sonla da karşılaşılmamıştır. Bu doğrultuda tarihsel olanakları bakımından modern Türkiye'nin kökenlendiği, sahip olduğu toplumsal, siyasi ve kurumsal yapılarının bir anlamda tevarüs ettiği Osmanlı dönemi ulus ve ulusal kimlik anlayışı üzerinde durulması, bugünün geçerli olan problemlerine ışık tutabileceği gibi, Türkiye'deki mevcut çokkültürlülük tartışmalarının da arka planını bizlere sunabilecektir.

Kaynakça

- Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, çev. A. Sönemzay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Emre Gökalp, Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2007.
- Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan - Büşra Ersanlı Behar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Oğuz Adanır, "Ulusal Burjuvazi ve Laik Ahlak", *Doğu Batı Dergisi*, S. 29, Eylül 2004.
- Padelis E. Lekas, Nation and People: The Plasticity of a Relationship, *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, ed. Faruk Birtek - Thalia Dragonas, Routledge, Oxon, 2005.